

MİLLİ BİRLİK VE TOPLUMSAL BARIŞIN TESİSİNDE DİN VE FELSEFENİN ROLÜ

-15 TEMMUZ 2016 SONRASINDA YENİ BİR DİN DİLİ OLUŞTURMANIN GEREKLİLİĞİ ÜZERİNE-

Mevlüt UYANIK*

ÖZET.

Türkiye, enerji üretim ve arz merkezlerine yönelik küresel güçlerin Arap Baharı adıyla yapılan yeni düzenlemelerle doğrudan etkilenmeye başlamıştır. Özellikle etnik/PKK ve dinsel terörle birlikte ülkemizde milli birliktelik ve dayanışma ruhu zedelenmektedir. Harici zihniyetli (İşid, Taliban, el-Kaide) ve Batınî (Feto) yapılanmalar dini kavramları merkeze aldıkları için mücadelesi daha da zor olmaktadır. Bu nedenle din merkezli kavramsal kargaşayı tahlil ederek, toplumsal birlikteliğimizin/aidiyetimizin nesep/ırk ve sebep/din bağı İbn Haldun'dan hareketle felsefi açıdan incelenecektir. Bildiride öncelikle din, şeriat ve mille(t) kavramları analiz edilecek, ardından 15 temmuz terörist saldırısı sonrasında yeni bir din dili gerekliliği üzerinde durulacaktır. Yeni bir diriliş için İsmail Gaspıralı'nın önerisi dilde, işte, fikirde birlik yeniden güncellenerek ipek yolu'nun medeniyet mihveri özelliğini tekrar kazanmasının önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Millet, Şeriat, Felsefe, Adiyet, Sebep, Nesep, Din Dili

Giriş:

1. Sorun Tespiti

Kadim dünyanın küresel güçlerin Ortadoğu, Uzak doğu, Yakın doğu diye nitelendirdiği enerji üretim ve arz merkezlerinde gerçekleştirdiği sürekli çatışma/gerginlik hali artık doğrudan Türkiye'yi; milli birliktelik ve toplumsal barışımızı tehdit etmeye başlamıştır. Türkiye'nin sosyal, laik ve hukuk devleti olarak bu çatışmaların teolojik dilinin dışında kalarak temel insan hakları ve evrensel standartlarını merkeze alan politikalar üretmedi. Şii/Selefi-Sünni adıyla çatışmalara dini verilerin meşruiyet aracı olarak kullanılmasına engel olacak felsefi bir dil, tutum ve tavır geliştiremedi.

2. Durum Tespiti

Osmanlı'nın İslam dünyasından siyasal olarak çekilmesiyle birlikte bölge İngiltere başta olmak üzere emperyalist ve sömürgeci güçlerin hâkimiyetine geçti. İslam dünyası kuzey Afrika'dan Arap Ülkeleri, İran, Pakistan, Afganistan'a oradan İç Asya'daki Türk Devletleri, Kafkasya ve Türkiye'ye kadar alan "lanetli ve/ya kriz bölgesi" olarak belirlenmişti. O tarihten itibaren buralarda ya iç çatışmalar ya da dış müdahalelerle "sürekli bir istikrarsızlık hali" yaşanmaktadır. Ortadoğu, Yakın Doğu ve Uzakdoğu gibi nitelermeler yüzyıl önce sömürge güçleri tarafından yapılmış, stratejik ve jeo-felsefi tanımlamalar olup, bölgeler daima kavga ve kargaşaya müsait bir şekilde düzenlenmişti. Nitekim dikkat edildiği zaman ya enerji (su-petrol, gaz ve diğer değerli madenler) üretim merkezleri ya da enerji arz merkezleri olduğu gözlemlenmektedir.

* Prof. Dr; Hitit Üniversitesi, (Çorum) İlahiyat Fakültesi mevlutuyanik@gmail.com 23. Mart.2017 Ankara. İlesam'ın Tika, Kültür ve Turizm Bakanlığı katkılarıyla düzenlediği Milli Birlik ve Beraberlik Sempozyumu'na "Milli Birlik ve Toplumsal Barışın Tesisinde Din ve Felsefenin Rolü -Yeni Bir Din Dili Oluşturmanın Gerekliliği Üzerine-" başlığıyla sunulmuş bildirinin genişletilmiş şeklidir.

Kanaatime göre 1989-1990 yılında SSCB dağılıncı iki kutuplu dünya yerini ABD öncülüğünde Yeni Dünya Düzenine bıraktı. Yeni uluslararası sistemde ideolojik temele dayalı Doğu-Batı bölümlenmesi yerini ekonomik temele dayalı Kuzey-Güney bölümlenmesine bıraktı. Yukarıdaki bölgelere başta ABD olmak üzere diğer batılı küresel güçler demokrasi ve insan hakları adı altında operasyonlar düzenlediler, Irak-İran savaşı ve Irak'ın Kuveyti işgali ile bölgede çatışmalar tetiklendi. Bunların meşruiyeti ise Samuel Huntington'un Medeniyetler arası savaş ve Francis Fukuyama'nın Tarihin Sonu tezleriyle sağlanmaya çalışıldı.¹

SSCB'nin dağılmasıyla 1989 yılı itibarıyla başlayan yeni yüzyıl siyasal ve kültürel düzenlemelere karşı önlem almak için Rusya içine çekildi. Ama kendini toparladıktan sonra SSCB siyasi ve kültürel alandaki etkinliğini hala devam eden politikalar üreterek varoluşunu korumaya çalıştı. Nitekim kapitalist ülkeler (ABD ve AB) sosyalist ülkeler (Rusya ve Çin) arasındaki mücadele enerji arz ve üretim merkezlerinde olanca gücüyle devam etmektedir. Türkiye bulunduğu stratejik konum, tarihsel ve kültürel birikimi ile bu çatışmanın tam merkezinde yer almaktadır. Çünkü hem Doğu-Batı, hem de Kuzey-Güney geçişlerinde köprü konumunda olan Türkiye'nin içinde bulunduğu alt sistem ve bölgeler (Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğunun kesişim alanı olan bir Türkiye) eskisine göre daha oynak ve belirsiz ve o derece önemli bir hale geldi".² Rusya ve Çin'in küresel aktör olarak yeniden sahneye çıkmasıyla birlikte medeniyetler arası savaş tezinin de geçerliliği kalmadı. Bölgelerdeki sürekli gerilim ve çatışmalara meşruiyet sağlayacak yeni tasarımlar devreye sokuldu.

Bu çerçevede düşündüğümüz zaman 11 Eylül 2001 tarihi bu açıdan yeni düzenlemeler ve uygulamalar başlangıç tarihini oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle ABD ikiz kulelerine olan saldırı aslında bir yeni yüzyılın veya örtülü olarak 3. Dünya savaşının da başlangıcı diyebiliriz. ABD ön planda, arka planda "common wealt" ülkeleri ve özellikle İngiltere ve AB merkezli küresel güçler, enerji üretim ve arz merkezlerine, demokrasi insan hakları vb gerekçelerle müdahalelerde bulunmaya başladı. Irak'tan başlayarak (bir zamanlar "İpek Yolu"nun güney hattı olan) Afganistan ve Pakistan bölgesine kadar alanda "sürekli bir istikrarsızlık" durumu oluşturuldu. Bu tarihten itibaren bölgelere yönelik yeni operasyonlar düzenlendi. Burada da patrimonyal/ebevi sistemle yönetilen ülkelere demokrasi getirileceği söylendi ama bölgeler daha da istikrarsızlaştı ve iç çatışmalar iyice tetiklendi. El-Kaide, Taliban, Boko-Haram ve günümüzde iyice etkinliğini artıran İşid/Daeş adlı örgütlerle vekâlet savaşları başladı. 2010 Arap baharı adıyla başlatılan ve medeniyet içi çatışma yani Müslüman'ı Müslüman'a kırma politikasıyla vekâlet savaşları yaygınlaştırıldı.³

3. 15. Temmuz 2016: Artık Türkiye'de Hiçbir Şey Eskisi Gibi Olmayacak

15. Temmuz 2016 öncesinde dini cemaatlerin cemiyetleşmesi ve bir sivil toplum kuruluşuna dönüşmesi, Atayurt/Türkistan ve Anayurt/Türkiye kültürel sürekliliğini bütün dünyaya anlatan yumuşak güç (soft-power) olma ihtimalini önemsiyordum. Kolektif hak talebinde bulunan ve müntesiplerini önceleyen cemaat bilincinin bireysel hak ve özgürlükleri önemseyen cemiyetlere dönüşmesi gerektiğini de vurgulamıştık. Bu olmazsa bireylere cemaat/grap baskılarının artacağını ve si siyasal gücün baskı yapma ihtimalini gündeme getirmiştik.⁴ 15 Temmuz'da bir cemaat/grup

¹ Mevlüt Uyanık, Medeniyetler Arası Çatışma Tezlerinin Analizi:-Medeniyetler İttifakı ve Türkiye'nin Katkısı. An analysis of the Civilisation Conflict Thesis: Alliance of Civilisation and Turkish Contributions, ICAPA [International Conference of the Asian Philosophical Association]The Path to Alliance of Civilisations, University of Indonesia, Jakarta.4-6 November 2009,SS.427-438; Medeniyetler Arası Diyalogda Modern Türkiye'nin Konumu ve Önemi, Yeni Türkiye 2/9, (1996)

² Muhsin Yazıcıoğlu, Yeni Uluslararası Sistem ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirmesi" Hakkı Öznur, Muhsin Yazıcıoğlu Külliyyatı C 1, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 144-150; Mevlüt Uyanık, Sivil Anaya, Sivil Toplum ve Demokratik Bir Türkiye İçin Darbelere Karşı Muhsini Tavrı, Selefî Zihniyet, Arap Baharı ve Türkiye, Araştırma yay. Ankara.2016,s.281-292 <http://www.muhsiyad.com/haber.php?id=17&PROF-DR-MEVLUT-UYANIK-SIVIL-ANAYASA-SIVIL-TOPLUM-VE-DEMOKRATIK-TURKIYE-ICIN-DARBELEKARSI--MUHSINI-TAVIR> 03/07/2016;

³ Mevlüt Uyanık, Arap Baharının Mezhepçilik ve Kabilecilik Bağlamında Analizi, Eski ve Yeni Dergisi, sayı:25, 2012, ss. 84-93; Arap Dünyasında Dönüşümler: Yemen, Kamu'da Sosyal Politika Dergisi, yıl 5, sayı.18, 2011/3, Ankara. Memur Sen, ss. 28-42; a.mlf, Selefî Zihniyet ve Arap Baharı, s. 137-208

⁴ Mevlüt Uyanık, Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Dini Değerler, Elis yay. Ankara.2010, s.55, 178-184; a.mlf, Selefî Zihniyet, Arap Baharı ve Türkiye, Araştırma yay. Ankara. 2016, s. 249-263

siyasallaşarak devlet erkini ele geçirmeye çalıştı. Sonrasında yaşananlar da artık cemaatlerin her birini siyasi/iktisadi birim olduğunu, sıfır sermayeli dini değerleri pazarlayan şirketler ve gelişim durumlarına göre holdingler gibi davrandığını ortaya çıkardı.

Bu bağlamda yaşanan travmadan niçin ders alınmadığı ve diğer cemaatlerin cemiyetleşerek sivil toplum kuruluşu olup, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasında devlet ve halk arasında denge unsuru olmak yerine hala kolektif hakların peşinde olduğu sorusu önem kazanmaktadır.

3.1. Sufi ve Batini/ibahi Yorum

Bunun içinde 15 Temmuz 2016 terörist saldırı ve darbe girişiminde dini değerleri içerden sömüren, dönüştüren bir cemaatin (FETÖ) ezoterik dil oluşturması gerçeğinden hareketle batını/ibahî yorum ve sufi yorum arasındaki farklara dikkat etmek gerekir. Bunun öncesine bakacak olursak, 17-25 Aralık 2014 tarihleri arasında gerçekleşen olaylar sonrasında AK parti hükümeti ile Fethullah Gülen cemaati arasındaki ayrışma netleşti ve ülke yönetimi paralel yapı, terör örgütü ve hükümet arasında kamplaşma merkezli gerilimler yaşamaya başladı.

Aslında bu dönem, bir cemaatin cemiyetleşme sürecini beklerken, silahlı bir terör örgütüne dönüşme aşamasının önemli bir belirtisiymiş. Hükümetin “Paralel Devlet Yapılanması” ve “Haşhaşi” nitelikleri de akla Hasan Sabbah ve örgütünün ezoterik yapısını akıllara getirdi. O dönemde kendilerine hizmet hareketi diyen cemaatin çok sert Şîî karşıtlığından dolayı bu nitelemenin anokronizm olduğu, dolayısıyla bir iktidar paylaşımında yaşanan iç çekişme ve çatışma olduğu tezi hakimdi. Çünkü tarihsel olarak incelendiği zaman Selçuklu ve Fatimi devletlerinin hükümlerlik mücadelelerinin teolojik arka planlarının Sünni ve Şîî görüşlerle sağlandığı malumdur. Abbasi hilafetine manen bağlı olan Selçuklu lideri Tuğrul Bey, Ehli Sünnet ekollerinden Hanefi ve Maturidi; sadrazamı Nizamu'l-Mülk (1018-1092) ise Şafii ve Eşari geleneklere bağlıydılar.⁵ Fatimi devletinin dini öğretisi ise Şîî fikhı ve İsmailî öğretisi üzerine temellenmişti. Tuğrul Bey ve Nizamu'l-mülk'ün temel kaygısı, Hasan el-Sabbah'ın (v.1054-1124) liderliğini yaptığı İsmaililik/Batınîlik ekolünün maddi ve manevi zararlarını engelleyecek, Sünni akideyi merkeze alan bir eğitim sistemi oluşturmaktı.⁶

Nitekim bu çerçevede ilk Selçuklu medreseleri 1040 yılında Nişabur'da açan Tuğrul Bey, sadrazamına Ehli sünnet üzerine eğitim verecek (Nizamiye) medreselerinin çoğaltması ve sistematik hale getirmesini emretti. Masrafları vakıflar tarafından sağlanan bu medreselerde yatılı ve burslu eğitim verilmeye başlamıştır. Hem devlete eğitilmiş insan yetiştirmek hem de Fatimi/Şîî/İsmailî öğretilerine karşı ehl-i sünnete bağlı eğitim vermek gibi bir boyutu vardır. Çünkü İslamiyet'e yeni geçmiş olan Oğuz boylarının Ehl-i Sünnet merkezli inançlarını korumak ve sağlamlaştırmak da gerekiyordu.⁷

⁵ Çağrı bey tarafından Sultan Alparslan'a (455 / 1063- 465 /1072) kıymetli bir yönetici diye önerilen Nizamul Türk devlet geleneği açısından oldukça önemli bir şahsiyettir. Sultan Alparslan ve oğlu Melikşah'a (465 / 1072 -485 / 1092) otuz yıl civarında vezirlik yapmıştır. Alparslan ve Melikşah'ın saltanatları esnasında Selçukluların gucu zirvesine ulaşmıştı; sınırları Afganistan'dan Akdeniz kıyılarına kadar ulaşan imparatorlukta Nizamu'l-Mulk de kariyerinin altın yıllarını yaşamaktaydı. Nizamul, Siyasetname, çeviri ve sunuş, M.Taha Ayar, TİŞ, 7 baskı, İstanbul.2009, s.vii-viii; Mehmet Altan Köymen, Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk ve Tarihi Rolü, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.2002. c.5, s. 265 vd; Ali Ertuğrul, Bir Kaynak Olarak Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi, aynı ansiklopedi, c.5, s.271-276

⁶ Hanefilik ve Şafilik dışındaki mezhepleri sözde Müslüman, özde kafir olarak gören Nizamülk, Batınîlere isyan ettikleri tarihe ve şehre göre bir isim ve lakap vererek mücadele etmiştir. Bu sebepten oturu muhtelif adlarla anılmaktadırlar. Esasında ozleri birdir. Orneğin Halep ve Mısır'da İsmailî; Kum, Kaşan, Taberistan ve Zebzivar'da Şîî; Bağdat, Maveraunnehr, Gazne'de Karamati; Kufe'de Mubareki; Basra'da Revendi ve Burkai; Gurgan'da uhammiri; Şam'da Mubayza; Mağrib'de Saidi; Lahsa ve Bahreyn'de Cinani; İsfahan'da Batınî -kendilerine de ta'limi derler- olarak adlandırılmışlardır. Nizamul, Siyasetname, çeviri ve sunuş, M.Taha Ayar, TİŞ, 7 baskı, İstanbul.2009, s.325, 266-268, Rafiziler için bkz.293-295, Batınî ve Karmatiler için bkz.296-325, sunuş; s.xviii,

Abdülkerim Özaydın, Nizamiye Medresesi maddesi, TDV, İslam Ansiklopedisi, **cilt: 33; sayfa: 188**; Ali Muhammet Sallabi, Selçuklular: Batınî Fitnesine ve Haçlı Savaşına Karşı Bir İslami Mücadele Projesinin Doğuşu, çev. Şerafettin Şenaslan, Necmeddin Salihoglu, Ravza yay. İstanbul.2013, s. 427-433; Suat Kaymak, Selçukluların Eğitim Kurumları: Nizamiye Medreseleri, www.academia.edu/3688345/Selçuklularında_Bir_Eğitim_Kurumu_Nizamiye_Medreseleri; <http://tarihvedenediyet.org/2013/03/selçuklularin-egitim-kurumlari-nizamiye-medreseleri.html>

⁷ Nizamülmülk, Siyasetnâme adlı eserinde Sultan Melikşah'a şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Padişaha, din işlerini araştırıp farz ve sünnetleri korumak ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek, nafakalarını Beyt'ül-mâldan ayırıp tayin etmek, zâhid ve âbidlere saygı göstermek vaciptir. Bekir Biçer, Kuruluş devrinde Nizamiye Medreselerinin

Nizamu'l-Mülk, dönemin en ünlü alimi olan "İmamı'l-Haremeyn" olarak bilinen Cuveynî'yi (ö. 1085) medresenin başına getirdi, Gazzalî'nin hocası İmamı'l-Haremeyn el-Cuveynî ölümüne kadar Nişabur Nizamiye Medresesinin (yaklaşık 20 yıl) başkanlığını yaptı.⁸ Cuveynî'nin ölümünden sonra beş yıl (1091-1095) Bağdat'taki medresenin başkanı Gazzalî oldu. Şii ve Batınî düşünceye karşı metinler yazdı. Fadailü'l-Batınîyye adlı eserini halife halife el-Mustahzir'in emriyle kaleme aldığı belirtilir. Felsefecilerine olan eleştirilerin de Batınî öğriteye alt yapı hazırladığından dolayı olduğu söylenilir.⁹

Döneminin hakikat paradigmasını eleştirel bir tarzda inceledi, kalamcı ve filozoflara eleştirel yöneltti. Ama esas önemli olan sufi ve batınî/ibahî yorum arasındaki farka dikkat çekerek, Batınî/İsmailî yorumların ibahî/aşırı yorum ve kabul edilemez olarak niteledi. Mantık ilmine sahip olmayan ilim adamına güvenilemeyeceğini belirterek Miyaru'l-ilm, Mihakku'n-Nazar, Menacihü'l-Edille gibi kitaplar yazdı. İtikadda Orta Yol'un nasıl olacağını (el-İktisad fi'l-itikad) ve Kıtasu'l-Mustakim eserleriyle kendi öğretisinin temellerini sağlamlaştırdı. Batınî okumaların asla kabul edilemez olduğunu ise yukarıda bahsettiğimiz Fadailü'l-Batınîyye adlı eseriyle kamuoyuna açıkladı.

Bana göre günümüz açısından yaptığı önemli katkı, vahdet-i vücud bağlamında ortaya çıkan sufi yorumların ibahî/batınî yorumlar olarak görülemeyeceğini ama temellendirmede yaşanan olası sorunlar ve kamu düzenine yönelik yanlış anlamalara yol açma ihtimalinden dolayı öncelemenin de gereksizliği üzerinde durdu. Neticede felsefe, kalam ve batınî/ibahî paradigmanın tutarsızlıklarına işaret ettikten sonra kendisi sufi yorumu tutarlı olarak gördü ve bir nevi sufiliği itidalleştirdi, yani ehl-i sünnet paradigmasının kabul edebileceği bir şekilde sundu. Akli ve şer'i ilimleri tahsil eden bir kişinin bunlara uygun davranması (muamele) ile mukāşefe ulaşabileceğini söyledi. Bu husus sufi ve batınî yorum farklılığı açısından oldukça önemliydi, dini ve toplumsal açıdan kamu düzeninde ortaya çıkan sorunların çözümüne katkısı da zamanla iyice belirginleşti. Dini açıdan bu gelişmeler yaşanırken siyasal açıdan da 1055 yılında Tuğrul Bey halifeyi Şii Buveyhilerin elinden kurtardı.¹⁰

3.2. Sufi Yorumu Benimseyen Sünni Yapıların Şii/Batini Yoruma Teslim Olmaları Mümkün mü?

Şimdi benzer durum hatta daha vahimi Türkiye'de yaşanılmaktadır. Öncesinde Türkiye'nin içerde ve dışarıda yumuşak gücü (soft-power) olmaları yönünde sivil toplum kuruluşlarına olan cemiyetlere dönüştüğünü düşündüğümüz bir cemaat, darbe teşebbüsünde bulundu. Sonrasında çıkan bilgelere göre, her türlü kamusal sınavda kopya çekerek kolektif hakların kendi müntesiplerine dağıtılmasını temin etmiş. Bunları da Sünni paradigma içinde düşündüğüm ama aslında bir nevi yanılmazlık buyurtusuna sahip bir mehdi/kurtarıcı imge oluşturarak yapmış. Yani sen-ben ilişkisinin kalktığı, zamansızlık ve mekânsızlığın olduğu, eşyanın mahiyetinin görülebildiği şeklindeki tasavvurlara erişebildiği ve müntesiplerinin de buna inandığı ortaya çıktı. Yoksa şirkten sonra Allah'ın asla affetmeyeceği kul hakkını –ki bana göre bireysel hak ve özgürlükler bu bağlamda değerlendirilmelidir- ehliyet ve liyakat ilkesini ihlal ederek nasıl ihlal edilebilir?

15. Temmuz sonrasına hiçbir şey eskisi gibi olmaz denilirken, dini açıdan tam da bu noktayı vurgulamak gerekir. Zira kendilerini Sünni ve itidal sufi yorumu tercih edenler olarak niteleyen

Müdürrisleri, Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Aralık 2013 December 2013 Yıl 6, Sayı XVI, s. 264, 273

⁸ Abdülkerim Özaydın, Nizamiye Medresesi maddesi, TDV, İslam Ansiklopedisi, cilt: 33; sayfa: 190 İlk Nizâmiye medreselerinden biri olan bu medreseyi Nizâmülmülk'ün İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî adına yaptırdığı, Cüveynî'nin burada yirmi yıldan fazla ders verdiği rivayet edilir. Cüveynî'nin, Sultan Alparslan'ın saltanatının ilk yıllarında kurulduğu anlaşılan (İbn Halikân, III, 167) Nişâbur Medresesi'ndeki derslerine 300-400 öğrencinin devam ettiği kaydedilmektedir (İbnü'l-Cevzî, el-Muntażam, IX, 249). Gazzâlî, Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin oğlu Ebü Nasr Abdürrahîm el-Kuşeyrî ve Muhammed b. Ahmed el-Mervezî, Cüveynî'den sonraki müderrisler arasında zikredilebilir.

⁹ Muhammet Sallabi, Selçuklular: Batınî Fitnesine ve Haçlı Savaşına Karşı Bir İslami Mücedele Projesinin Doğuşu, çev. Şerafettin Şenaslan, Necmeddin Salihoglu, Ravza yay. İstanbul.2013, s.437

¹⁰ Bkz. Mevlüt Uyanık, İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması: Gazzalî ve Mevlana Örneği, Araştırma yay. Ankara.2016, s.32-36;117-132: <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0smaillik>; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ha%C5%9Fha%C5%9Filer>

cemaatlerin de öz eleştiri yaparak, devlet ve halk arasında bir sivil toplum kuruluşu gibi durup, kolektif hak talebinin yanlış olduğu gibi bir hareket de gözlemlenmiyor maalesef. Dolayısıyla Selçuklu, Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti kültürel sürekliliğinde devam ettiğini sandığım Gazzalî'nin büyük bir vukufiyetle yaptığı sufi ve batınî/ibahî yorum farklılığının günümüz cemaatlerinde olmadığını düşünüyorum. Yani Şîî/İsmailî öğretiyeye dayanan bir masum imam ve/ya onun vekilinin benzer konumlarının gerek Fetö gerekse 15 Temmuz darbe girişiminden sonra gerekli özeleştiriyeyi yapmayan diğer Sünnî tarikatlarda da olduğunu gözlemliyorum. İmamlarının, şeyhlerinin, liderlerinin gördükleri rüyalara, geldiği iddia edilen ilhamlara göre amel edildiğini, kendi müntesipleri için kolektif haklar talebinde bulunulduğu tam bir ironidir. Acı bir gerçek diyeceğim ama ironi içinde bulunduğumuz durumu tam olarak izah etmektedir.

Bu yaşananlardan sonra oluşan kanaatime göre İslam düşünce tarihinde önemli oranda yine Şîî/İsmailî öğretiyeye dayanan İhvanu's-Safa örneğinde görüldüğü üzere etkinliklerini gizlilik içerisinde sürdüren yapılanmalar maalesef Sünnî paradigma içinde de oluyormuş.¹¹ İşte bu nedenle kolektif hak talebinde bulunan, ehliyet ve liyakat ilkesine göre hareket etmeyen yapılanmalara artık cemaat yerine "siyasi ve iktisadi birim" diye nitelemek daha tutarlıdır.

Gazzalî'nin sufi ve batınî/ibahî yorum arasındaki farkın korunması için bunlara cemaat ve/ya tarikat yerine bu nitelenin verilmesi Yesevî geleneğini takip etmeye çalışanlar için önemlidir. Fakat yakın zamanda bunun gerçekleşme ihtimali gözükmüyor, bu nedenle bireysel hak ve özgürlükleri, ehliyet ve liyakate göre görev dağıtımını öngören felsefi duruşun ve (personalizm anlamında) şahsiyetli bir tutumun ancak bireysel yönetimle olabilir. Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak projesi bağlamında İbn Bacce'nin bireysel yönetime (tedbirü'l-mütevahhid) dair tespitlerini bunun felsefi açıdan temellendirilmesini temin edeceğini düşünüyoruz. Böylece özellikle devlet yönetiminde herhangi bir kolektif yapıya (cemaat ve gruba) ait olmadan başarı olma imkânı tekrar gündeme gelebilir. İlaveten diğer sorunlarla yüzleşmek için günümüz şartlarına yönelik bir hazır bulunuşluk temini de sağlanabilir.¹²

4. Çözüm Önerisi: Felsefe, Kelam ve Tasavvuf disiplinlerini Eşgüdümünü Sağlayarak Yeni Bir Din Dili Oluşturmak

28 Şubat 1997 post modern darbesinin 20 yılında yeni bir din dili oluşturmanın gerekliliği üzerine yazacağım hiç aklıma gelmezdi. Bin yıl sürecek denilen ve "irtica ile mücadele" etmeyi hedefleyen ve dini değerleri aşağılayan bir seri eylem planı ortaya konuldu, buna ilaveten 27 Nisan 2007 ayında E-muhtıra yayımlandı. Bu bildirin iki yıl Genelkurmay sitesinde kalması hala 28 Şubat sürecinin Ak Parti icraatlarına rağmen etkisinin devam ettiğini gösteriyordu.

Bu hususlara dair birçok değerlendirmeler yapıldığı için burada ayrıntıya girilmeyecektir. Çünkü burada müzakereye açtığım husus 28 Şubat 1997 eyleminden 19 yıl 4 ay 17 gün sonra dini, yerli ve milli değerleri öncelediğini söyleyerek 28 Şubat'ın izlerini gidermeyi hedefleyen AKP hükümetine yönelik 15 Temmuz 2017 tarihinde bir darbe girişimi sonrasında yaşanan maddi ve manevi tahribata yöneliktir.

¹¹ İhvanu's-Safa gizli cemiyetine alınma sürecine dikkat ettiğimiz zaman bu sürecin tarihsel temellerine vakıf olabiliriz. Bunlara göre yaşları on beşe ulaşan keskin anlayış ve kalp temizliği gösteren kişi, çıraklık/aday mertebesindedir. Otuz yaşlarına geldiği zaman, şefkati, kurnazlığı ve halkın yönetim işlerinde pratik düşünmeyi öğrenmiş olanların ulaştığı liderlik mertebesi 2. Aşamadır. Hakimlik veyahut meliklik mertebesine kırk yaşanda ulaşılabilir. İtaat etmek için çağrılan ve ilahi yasa tarafından yardım edilen kimseler 3. Mertebetedir. Son aşama peygamber veyahut melek mertebesidir. Bütün ihvan, ellisinde ona ulaşmaya davet edilir. Hakikatin idraki ve melekut alemine yükselme imtiyazları ve Allah'a yakınlık hasil olur. Bkz. Bayram alî Çetinkaya, 10.Yüzyılda Felsefi Bir Topluluk Olarak İhvan-ı Safa, İslam Felsefesi Tarihi, ed.B.A.Çetinkaya, Grafiker yay. Ankara.2012, cilt.1, s.245-246

¹² Mevlüt Uyanık, "Yusuf Has Hacib'e göre Mutluluk Bilgisi -Fârâbî'nin Tahsilü's-Saade Tasavvuru Bağlamında Bir İnceleme- "Türk Ocakları İstanbul Şubesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türksoy Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (Türksoy) Türkiye Kırgızistan Manas Üniversitesi işbirliğiyle 18-20 Kasım 2016 İstanbul'da düzenlenen Yusuf Hashacip'in Doğumunun 1000.yılında Kutadgu Bilig-Türk Dünya Görüşünün Şaheseri uluslararası sempozyum İstanbul.2016, s. 81-114 <http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/1702-yusuf-has-hacib-e-gore-mutluluk-bilgisi>

Şöyle ki; 28 Şubat 1997 sonrasında yaşananlar irtica ile mücadele adı altında ilerici-gerici, laik-anti-laik/İslamcı diye kamplara bölmüştü. 15 Temmuz 2016 terörist darbe girişiminde iktidarla birlikte olduğu bilinen sürekli hoşgörü, diyalog ve eğitim-öğretimin niteliğinin artırılmasından bahseden bir cemaatin örgütlü bir siyasal güce (FETÖ) dönüştüğünü, hükümet nezdinde devlete yönelik terörist saldırıya bile teşebbüs edebildiğini gözlemledik. Yaşadığımız farklı iki boyutlu travma (1997/2016) da din dili üzerinde ayrıntılı analizler yapmamız gerektiğini ortaya koydu. Çünkü dinin söze dökülmüş, kavramlaşmış kısmı son derece önemlidir; ama dil ötesinde tecrübe etme ve bilincine varmanın yani yakini bilgiyi elde etme çabasının büyük bir önemi vardır.¹³ Özellikle 15 Temmuz terörist saldırısından gereken dersin alınmadığını görünce dinin bir ayrışma noktasına yeni bir din dili oluşturulması zorunluluk haline gelmiştir.¹⁴

Yeni bir din dili oluşturmak bir nevi İslam Aklının Eleştirisini yapmakla mümkün olabilir. Müslüman coğrafyada ilk dönemden itibaren Emevi-Abbasi siyasal erk kavgasıyla başlayan savaşlarda dinin meşruiyet aracı olarak kullanım sürecini incelemek, burada gömülü Müslüman aklının iktidarlarca yüzyıllarca nasıl kullanıldığını, Peygamberimizin Veda Hutbesiyle dünya kamuoyuna açıkladığı cahili sistemin yeniden güncellendiğini ve nasıl dönüştürüldüğünü görmektir. Bunu yapmak demek, Makasidü'l-Kuran, yani gönderilen temel ilkeleriyle, Makasidü'-şeria yani bunun farklı zaman ve mekânlarda, farklı dillerde, farklı soru ve sorunlara çözüm üretmek için kullanılan yol ve yöntemleri mukayeseli bir şekilde incelemek, günümüze neyi nasıl söyler üzerinde düşündürmektir.¹⁵

Bana göre, yeni bir din dili oluşturmak, “kaygıları paylaşmak ve seçenekleri artırmak” için gereklidir. “Tahsilü's-saade” yani mutluluğu elde etmek şeklindeki genel felsefe tanımının nihai amacı olan saadetü'l-kusva' yani nihai esenliğe ulaşma kaygısını paylaşmak için de gereklidir. Bu dünyada refah ve mutluluk, huzur, ahirette de En Yüce İyi'nin bilgisine ulaşmak, Rabbimizin rızasını kazanmak, yani mutlak kurtuluşa, felaha ulaşmaktır. Din bu anlamda nihai kaygımızın hali/nesnesidir.

Bu yeni din dilinde Hanefi fıkhı, Maturidi Akaidi Yesevî tasavvufi zihniyeti ve Yusuf Has Hacip gibi alimlerimizin yol ve yöntemini, bunun temel kodlarını anlayıp güncellenmesiyle olabilir. Bu açıdan öncelikle mevcut politik söylemlere meşruiyet sağlayan ve mutlak hakikat tezleri gibi sunulan, 73 fırka sözüyle¹⁶ meşruiyet sağlanmaya çalışılan zihniyetten yani ‘benim mezhebim/tarikatım kurtuluşa erendir, diğerleri sapkındır’ diyen cedel/diyalektik yöntemden kaçınmak gerekir. Burhan yöntemi gereği yani hakikatin nesep ve sebep bağı bağlamında Arap-Fars iktidar savaşları ve bunlara meşruiyet arama yorumları dışında oluşan fıkıh/Hanefi, itikad/Maturidi merkezli bireysel ahlak ve zühdü önceleyen, sivil bir dini tavır nasıl olabilir bağlamında Yesevî ve Yusuf Has Hacip'i yeniden okuyabiliriz. Niçin bu âlimler merkeze alınıyor diye sorulursa; din, insan hayatında karşılaşılan ve tecrübe edilen oldukça geniş bir dünyayı kendisiyle anlamlandırdığımız inanç ve davranış sistemleridir. Din dili de, bu din açısından anlamlı görülen olgu ve olayların açıklanmasında, yorumlanmasında kullanılan başlıca araçtır.¹⁷ O halde, dini ifade ve önermelerin sürekli gelişen, yeni boyutlar kazanan tecrübelerimiz açısından yeniden yorumlanması kaçınılmazdır. Biz de günümüz insanına dinin felsefi sunumunu yapmanın imkânını, Türkistan-Türkiye hattında yaşanan dinin bilgisi ve bunun sunumunu gösteren dilin tecrübesinden hareketle yapmayı deniyoruz.¹⁸

¹³ Turan Koç, *Din Dili*, İz yayıncılık. İstanbul.1998. s.216

¹⁴ Mevlüt Uyanık, “Yeni Bir Türk-İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yönteminin Önemi” *Diyanet İlmi Dergi*, cilt.52, sayı:4, Aralık 2016; s.191-214; Yusuf Has Hacip'e göre Mutluluk Bilgisi -Fârâbî'nin Tahsilü's-Saade Tasavvuru Bağlamında Bir İnceleme- Yusuf Hashacip'in Doğumunun 1000.yılında Kutadgu Bilig-Türk Dünya Görüşünün Şaheseri Uluslararası Sempozyumu, İstanbul.2016, s.81-114; Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu (K.Hamdi Okur ile beraber) Fecr. Yay. Ankara. 2012., s.181-224; Selefî Zihniyet, s.107-136

¹⁵ Bkz. Mevlüt Uyanık, “İslam Aklının Eleştirisi: Muhammed Arkun Örneği”, *Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu* (edit.M.Uyanık ve K.Hamdi Okur) Fecr. Yay. Ankara. 2012.,s.181 vd

¹⁶ Hadis/söz için bkz. Ahmet Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme, *Marife Dergisi*, yıl:5, sayı:3, 2005; ss.25-45; Kadir GÖMBEYAZ, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005 s. 147-160; Osman ORAL; , “73 Fırka Hadisinin Kelam İlmi Açısından Değerlendirilmesi, *Kelam Araştırmaları*, cilt:12, sayı: 2 (2014), ss. 295-314. 73

¹⁷ Koç, age, s.271

¹⁸ Koç, age, s.274, uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, s.283

4.1. Felsefi, Kelâmî ve Tasavvufî Düşünme Tarzları

Bu anlamda felsefe, varoluşun yapısı hakkında ontolojik sorular sorarken, teoloji/kelam nihai kaygının yapısı hakkındaki aksiyolojik/değer sorularıyla ilgilenir. Kelam, varoluşsal anlamda gelen/edinilen vahyi bağlamda bu soruların cevaplandırılmasını hedeflediği için bir anlamda felsefe ile yapılan diyalogdur. Felsefe bu arayışı evrensel terimlerle yaptığı için aralarında bir çatışma ve/ya sentez aramanın bir anlamı da yoktur; zira felsefe ve teoloji birbirinin yanındadır. Kelâmî yargılar, son tahlilde “Tanrı merkezli bir hayat” içinde işlevseldir. Yani bu kelâmî yargıların işlevlerini, değerini ve tasavvur değerleriyle tasdik süreçlerini bu Tanrı merkezli hayata göre inceleyerek kullanımları keşfedilebilir. Halbuki din felsefesi, oluşturduğu din diliyle dini inançların sistematik bir formülasyonu olan teoloji/kelam-ilahiyat anlamında bir araştırma değil; aksine felsefenin bir disiplini olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü dini düşüncenin yanı sıra, dinin kavramlarını ve inanç sistemlerini de inceler. Kelam teolojik dille bunları ifade eder; Tanrı Hakkında Konuşmalar” üzerine bir “konuşma” yaparken Din Felsefesi dini ifadelerin dayanaklarını araştırır.

Böylelikle şeraitlerin ortaya koyduğu teolojik yapıları felsefi bilgi araçlarıyla analiz eder, dinin zaman ve mekân üstü özünü yakalamaya çalışır. Bunun yapılması demek, ed-Din ile bunun farklı zaman ve mekânlarda farklı dil ve farklı kavimlere indirilen vahyin uygulanmasının akli olgu olarak incelenmesi; şeriat şeklinde belirlenen bu uygulamaların kavramsallaştırmaları, önermelere dönüştürülmesi ve yapılan kıyasların temel öncülleri değillesmesiyle ortaya çıkan tahrifleri de olgusal doğru bağlamında incelemektir.¹⁹

Bunun yolu **Felsefe, Kelam ve Tasavvuf disiplinlerini Eşgüdümünü Sağlayarak Yeni Bir Din Dili Oluşturmaktan geçmektedir.** Bununla kastımız şudur: Dil, düşünce irtibatını irdeleyip, iç konuşma ve dış konuşma, tasavvur ve tasdikin mantıksal temellendirmesini yapmak. İster başlı başına bir disiplin isterse bir alet ilmi olarak alınsın Mantıksal sorgulama ile “delilin butlanından medlulun da butlanı gerekmeyeceğinden” yani “bir olgu/nesneyi ispat için ortaya koyduğunuz kanıtların geçersiz kılınması, o nesne/olgunun geçersizliğini gerekli kılmaz” tespitinden hareketle düşüncelerimizi, kavramlarımızı rasyonel eleştirel ve tutarlı önermeler haline getirmemiz şarttır.²⁰

Buradan hareketle yapılan çıkarsamalar/kıyasların tutarlılığın temel önermelerimizle çelişip çelişmediği son yaşanan darbe girişiminde de ortaya çıktı. Dolayısıyla felsefi, kelâmî, batnî ve sufi okumaların tutarlılıklarını yeniden gözden geçirmemiz de şart oldu. Tefsir, tevil, sufi yorum ile batnî okuma ve Anadolu’daki deyim ile “zırva tevil götürmez” şeklindeki aşırı yorumları tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf disiplinlerinin temel önermeleriyle yeniden analiz etmek ve güncellemek gerekir.

Özellikle ilahiyat bağlamında söyleyecek olursak, Medeni/siyaset ilimleri olarak sunulan fıkıh, kelam ve ahlak-tasavvuf ilişkisini yeni bir din diliyle ifade etmemiz gerekir. Biz bunun **FELSEFEYİ ANADOLU’DA YENİDEN YURTLANDIRMA adı altında yapmaya çalışıyoruz.** Eğer Türkistan/Atayurt-Türkiye/Anayurt kültürel sürekliliğini felsefe, kelam ve tasavvuf disiplinlerini eşgüdümüyle birlikte okur ve güncellersek **yeni din dilini** oluşturabiliriz. Bunun teorik temelleri Hanefî fıkıh ve Maturidi itikadi öğretisi atılmış, felsefi boyutu Farabi ile temellendirilmiş, ilmi açıdan Biruni ile açıklanılmış, halka anlatımı ise Ahmet Yesevî ve alperen müridleri tarafından gerçekleştirilmiştir, şehir halkı/resmi islam ile göçebe halkı/halk islami arasında bir köprü işlevi görmüştür.²¹

Bu çerçevede, **felsefe, Burhan yöntemiyle ibrahimi geleneğin** Musevi ve İsevi yorumların Platonculuk ve yeni Platonculuk üzerinden değerlendirilerek Muhammedi geleneğe aktarılması ve teolojik dilin önermeleri felsefi dil ile okuyarak evrenselleştirilme çabası içindedir. **Kelam ilmiyle** Müteteklim, inanç ilkelerini akli yollarla ispat etmeyi hedefler. Bu aslında içlem/kapsam ile önceki şeraitlerde bozulan yönlerin yeni Muhammedi şeraitle tashihini ve akli ispatlamalarını kullanmayı

¹⁹Mevlüt Uyanık, Felsefi Düşünceye Çağrı, Elis yay. Ankara. 2012, s.278; “Doğruluk”, “gerçeklik”, “hakikat” ve “temellendirme” kavramları için bkz. Aynı eser, s.48-51

²⁰Necip Taylan, Mantık: Tarihçesi, Problemleri, İfav, İstanbul.1996, s.42 vd

²¹Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken yay. İstanbul.1983, c.1, s.151; Hanefî Özcan, İlk Müslüman Türk Devletlerinde “Düşünce”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yayınları, Ankara.2002 c.5, s.463 , 468, Sarıkaya, agm, s.505

gerektirirken, bir süre sonra aynı şeriat içinde farklı dinlere dönüşme riski olan mezhep/tarikatler ortaya çıkaracak bir ötekileştirme süreci ortaya çıkmıştır. Tekfir ve ötekileştirmenin meşruiyeti ise 73 fırka gibi hadis/sözlerle temellendirilmek istenmiştir. Dolayısıyla Cedel/diyalektik yöntemi kelâmî birikimin değerlendirilmesini diğer geleneklere karşı yapması gerekirken, iç çatışmalara yol açabilen insanları kategorize eden ve kafir diyerek ötekileştiren bir süreç içinde gitti. Gazzalî ile birlikte mantık ilmi bilmeyenin söylediklerine itibar edilmez ilkesi yerleşince, delilin butlanından medlulunda butlanı gerekmeceği genel kabul gördü ve bu sürecin tutarsızlığı ortaya çıktı.

Bir kelimcünün temel önermelerden hareketle yaptığı çıkarımın tutarsızlığını söylemek, 1. Kurucu öncülü inkâr etmek anlamına gelmez, dolayısıyla herhangi bir ötekileştirmeyi/tefkiri de gerektirmez, bu sadece o âlimin tutarsız olduğunu söylemek gerekir. Bunu söylemek, İslam düşüncesinde öz eleştiri ve özgüveni de tetikledi. Aslında bu fıkıh ilminde soru/n çözme bağlamında yapılan kıyaslar/içtihatlar bağlamında yapanlar, çıkarımlarında isabet etmezlerse bir sevap alır ilkesiyle zaten vardı, ama felsefe ve kelam dilinde temel öncülle çelişmeyen yorumlarda geçerli olmamıştı. Hatta fakihler, benim doğrum içinde yanlışı barındıran doğru, sizin yanlısınız içinde doğruyu barındıran (bana göre) yanlıştır, derlerdi. Neticede mantıksal düşünmeyen ilmine itibar edilmez düşüncesinin yaygınlaşmasıyla felsefi terimler kelam ve tasavvuf disiplinlerinin de belirleyici hale geldi. Kelam savunmacılığı bırakıp felsefi kavramlarla da temel önermelerini düzenleyince, bir nevi metafizik ortaya koyarak evrensel bir disiplin olmaya çalışmıştır. Böylelikle kelam ilmi, yukarıda bahsettiğimiz salt Tanrı hakkında konuşmanın ötesine mantık, epistemoloji, kozmoloji ve antropoloji gibi felsefeye ait bir çok konuyu da içeren bir disiplin olmaya çalışmıştır. Metafizik bir disiplin olmaktan kasıt budur. Felsefi kelimadan kasıt da budur. O kadar ki felsefe ve kelam arasında sınırlar bazen belirsiz bile olmuştur; ama felsefe salt metafizikten ibaret değildir ve hareket noktaları da farklıdır, dolayısıyla bu iki disiplini birbirine indirgmeden verilerini tahlil etmek gerekir.²²

Aslında İbn Teymiye, Gazzalî, Şehristani gibi alimlerin İslam Felsefesindeki kurucu unsur Meşşai geleneğe yönelttiği eleştirilerle yeni bir bilinç durumu zaten oluşmuştu. Özellikle Fahrudin Razi (1210/606) Gazzalî'nin sert eleştirilerini yumuşatarak felsefe, kelam ve tasavvuf ilkelerini yeni bir boyuta taşımıştı. Razi ile birlikte felsefi kelam, İbn Arabi (1240/638) ve Sadreddin Konevi (1273/672) felsefi tasavvuf İslam dünyasının (tikel) verilerini kelam ve tasavvuf (tekil) açısından evrenselleştirmeye çalıştılar. Böylelikle İslam dünyasında “yeni bir âlim tipi” yani sufi, kelimci ve fakih, felsefeyle iç içe bir zihniyet oluşumu belirdi.²³ Bu açıdan yeni bir din dili oluşturmak için 13. Yüzyılı önceleyerek bir inceleme yapmak gerekir. Özellikle **Tasavvuf**: Belagat/hitabet ve Şiir yöntemleriyle kelâmın ötekileştirici, fıkıhın keskin dilini halkın anlayacağı ve uygulayabileceği bir sunumu sağladılar.

Ahmed Yesevî bu yöntemiyle Hanefi Fıkıhı, Maturidi Akaidinin verilerini Halkın anlayacağı bir dil ile sunduğu için başarılı oldu, etkisi yüzyıllardır devam etmesi de bunun göstergesidir. Bundan dolayı olsa gerek, Yesevî'nin Türk Metafizigi'ni tasavvuf adı altında somutlaştırdığı söylenmektedir. Fârâbî'nin *Tahsilu's-Saade* ve *Fusul el-Medeni* ile soyut ve havas metafizigini halk metafizigine dönüştüren Yesevî bunu bir hayat tarzı haline getirir.²⁴ İşte bundan dolayı Yesevî'nin bireysel ve/ya kolektif birlikteliklerin (cemaat ve tarikatlar) üzerindeki etkisi ortadadır. Üzücü olan nokta, bu geleneği devam ettirdiğini düşündüğüm cemaatlerin 15 Temmuz 2016 terörist darbe ve sonrasında yaşananlar karşısında herhangi bir öz eleştiri sürecine girmediklerini, cemiyetleşemediği ortaya çıktı.

²² Cüneyt Kaya, “ Giriş: İslam Felsefesinin Mahiyeti Üzerine”, İslam Felsefesi Tarih ve Problemler. Edit. C.Kaya, I sam yay. İstanbul.2013. s.25-27; Hilmi Demir, Delil ve İstidlalın Mantıki Yapısı: İlk Dönem Sunni Kelam Örneği, İsam yay.İstanbul.2012,s.23

²³ Kaya, agm, s.33

²⁴ Aslında M. Fatih Şeker'e göre, bu sadece felsefi boyutunu gösterir, kelami açıdan Maturidi ve *Kitabu't-Tevhid* ve felsefe-kelam-tasavvuf bir arada olduğu Yusuf Has Hâcib 'in *Kutadgu Bilig*'in hulasasıdır. Bkz. Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri, Dergâh yay. İstanbul.2016, Mevlüt Uyanık, “Yusuf Has Hacib'e göre Mutluluk Bilgisi -Fârâbî'nin Tahsilu's-Saade Tasavvuru Bağlamında Bir İnceleme-“, Yusuf Hashacip'in Doğumunun 1000.yılında Kutadgu Bilig-Türk Dünya Görüşünün Şaheseri Uluslararası Sempozyum; İstanbul.2016, s.90-94; Mine Tokyürek, “Mevlüt Uyanık ile Uydurulmuş Dinlere Karşı İndirilmiş Din Üzerine Bir Söyleşi” İlesam Dergisi, yıl.2, sayı.3, Ocak-Şubat.2017, s.4-7

Onun için Yesevî yol ve yöntemini güncellerken kolektif haklar talebinde bulunmaya devam eden cemaatlerin olası yanlışlarına, ehliyet ve liyakat yerine kendi müntesiplerini önceliklelerine katkıda bulunmamak için Yusuf Has Hashacip ile de bireysel zühd ve takva ile donanmış kişi tasavvurunu güncellemek gerekir diye düşünüyorum. Bunun temellendirmesini ise şu şekilde yapıyorum.

5. Kavramsal Temellendirme: ed-Din, eş-Şeria(t), el-Mille(t)

Bu felsefi dili oluşturmak için de ed-Din, eş-Şeria, el-Mille(t) terimlerinin analizini yapmak gerekir: Merhum Elmalı Hamdi Yazır'dan hareketle söyleyecek olursam, ed-Din yani Hak Din Allah'a, el-mille(t) Peygambere aittir. Bunların hayata geçirilmesi için ortaya konan yollar (mezhepler) ise müçtehitlerce ana hatlarıyla belirlenmiştir. Bizim yol ve yöntemimiz Arap-Fars iktidar savaşlarının ve bunlara meşruiyet sağlayan din tasavvurlarının dışında gelişen Hanefî fikhî ve Maturidi Akaidi'dir. Bunlara günümüz terminolojisiyle "Resmi İslam" dersek, belagat/hitabet ve Şîr yöntemiyle yaygın hale gelmesi ve sıradan insanın hayatına nüfuz etmesi yani "Halk İslam'ı" ise Ahmet Yesevî ve Yusuf Has Hacip gibi alimlerimizin yol ve yöntemleriyle oluşmuştur.

Hanefî zihniyeti burhan yöntemiyle temel gidilecek yol (mezhep) belirlemiş, Maturidi cedel/diyalektik yöntemle diğer dini tasavvurlara karşı temel ilkelerin tutarlılığını ortaya koymuştur. Yesevî ve Yusuf Has Hacip ise belagat/hitabet ve Şîr yöntemiyle bu iki âlim ile talebelerinin oluşturduğu öğretiyi geniş halk kitlelerine yaymışlardır. İşte bu sacayağı dışında kalan veya bir şekilde bunların ortaya koyduğu öğretilerden sapan, dini bir meta haline getiren bütün oluşumlar uydurulmuş/yapay din tasavvurlarıdır.

Türkiye'deki İslam'ın konumuna dair tartışmalar, özellikle "Din" ve "Şeriat" kelimeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun temel nedeni, ya aynı ve tek bir sosyal olaya olguya çok sayıda değişik adlar verilmesinden ya da tek bir sözcüğü, terimi veya kavramı birden fazla sosyal olay ve olgu için kullanılmasıdır. Dolayısıyla ülkemizde büyük bir kavramsal kargaşa yaşanmakta, aynı terime birbirinden tamamen farklı iki tanım yüklenebilmektedir.²⁵ Bu da anlama ve yorumlama çabalarını güçleştirmekte, neyin aşırı/zorlama yorum olduğunun tespit edilememesine yol açmaktadır. Özellikle yapılan bir icraata meşruiyet kazandırmada ilahi referanslar kullanılırsa, bu husus oldukça önem kazanır.²⁶

Modernlik sonrası zihin durumunu bir dil durumu olarak belirtmiştik. Dilsel anlatımların anlamında ortaya "anlam sorunu" çıkmaktadır. Zira eğer biz bir olguyu ya da durumu anlamak istiyorsak, bunun öncelikle dilsel bir anlatımın anlamını anlamaktan geçtiğine dikkat etmek gerekir. Örneğin "'Şeriat" gibi bir sözcüğün, iki farklı durumda iki farklı anlamda kullanılmasını sağlayan nedir? Lügatte bu sözcükle ilgili kullanılan diğer sözcükler ve bunların türevleri nelerdir? Geçmişte nasıl anlaşıldı? Müstakbel deneyimimizde bu anlamaların pratik sonuçları ne olabilir? Fiilen delalet ettiği ile etmesi gerektiği bir sembolü kullananın verdiği anlam nedir?" gibi soruların cevaplanması gerekir. Bunun için de öncelikle bir sembolün delalet ettiği, kişinin delalet ettiğine inandığı ile kullananın delalet ettiğine inandığı anlamlar tespit edilmelidir.²⁷

Bir sözcüğü belli bir bağlamda taşıdığı anlam ile onu bir cümle içinde o bağlamda söyleyen kişinin o cümle aracılığıyla karşısındaki kişi ya da kişilere iletmeye çalıştığı içerik arasında nasıl bir ilişki kurulabilir. Bunun için anlamın dilsel bir anlatımın iletişim ortamında taşıdığı içeriğe dikkat gerekir. Kendisini taşıyan dilsel anlatımın belirli bir dile ait olmasını ve o dilin uyulaşmalarına uygun

²⁵ Bu kısmın ayrıntılı dipnotları için bkz. Mevlüt Uyanık, "Türkiyedeki Kavramsal Kargaşanın Temel Terimleri: "Din" "Millet" ve "Şeriat" *Yeni Türkiye, Türkiye Cumhuriyeti Özel sayı 1*, Sene.4, Sy.23-24, Ankara. 1998, Ss.2618 2629, a.mlf, Selefî Zihniyet, Arap Baharı ve Türkiye, Araştırma yay. Ankara. 2016,s.21

²⁶ Gerçekten her uygulamayı/olguyu/metni sınırsız, denetlenmesi imkansız tarzda okuyup anlamayabilir miyiz?" sorusunu tefsir, tevîl ve batınî okumalar bağlamında düşünmemiz gerekmektedir. Bkz. Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum*, Öteki katılımcılar Richard Rorty, Jonathan Culler ve Christine Brooke-Rose, yay. Haz.Stefan Collini, çev. Kemal Atakay, Can yay. İstanbul.1996, Stefan Collini "Giriş. Sonlu ve Sonsuz Yorum", s, 13,18

²⁷ Temellendirme için bkz Geoffrey Leech, *Semantics: The Study of Meaning*, Penguin Books, Britain.,1983, s.1, R.Levent Aysever, "Anlam Sorununun Sınırları", *Felsefî Tartışmaları, 19 Kitap*, Panorama, İstanbul.1996, s. 97

bir biçimde kullanılmasının önemine dikkat gerekir. Bu ikinci husus oldukça önemlidir, zira siz bir sözcüyü o dilin dizim bilgisine, anlam bilgisine ve kullanım bilgisine aykırı kullanılmamalıdır. Bir sözcüğün kavramsal, konusal, düşünsel, duygusal boyutlarına nüfuz etmenin yolu ancak bu şekilde mümkün olabilir.

5.1. Din ve Mille(t) Kavramlarının Tahlili

1.ed-Din Üç temel sözlük anlamı vardır. A)Arami ve İbranice'den Arapça'ya geçen *hüküm*,B) *saf Arapça olan ve örf ile adet*, C) *Farsça* vasıtasıyla (daena) gelen *din*. Ayrıca *ceza* ve *mükafat*, hesap, ittiba, saltanat, hakimiyet, mülkiyet, galibiyet, millet, şeriat, anlamlarına gelmektedir. İstilah da daha doğrusu kelimelerdeki tarifine gelince, Din, Allah tarafından insanların dünya ve ahiret saadetlerini temin edecek ilahi ilkeler bütünüdür. Akıl sahiplerine hitap eden bu ilkeler Peygamber tarafından getirilir, açıklanır, ümmet ise teslim olur, bunları pratiğe geçirir. Bu manadaki anlamı İslâm'dır. Bu, iman, İslâm ve ihsan (sözde ve amelde doğruluk) şeklinde ifade edilir.²⁸ Bu bağlamda dinin iki kaynağı vardır.

İlki "Fitrat"dır, bu Allah vergisi ve onun bir yönlendirmesidir. İkincisi ise "Kesb"dır. İç ve dış şartlar çerçevesinde, duygunun de etken olduğu düşünce ile ilgilidir. Bu nedenle fitratın tersine kişiyi heva ve hevesine uydurabilir, isyan ve şirke sürükleyebilir. Bundan sakınmak için Allah'ın fitratına sarıl denilmektedir. Çünkü "Din", fitratı değiştirmek için değil, fitrattaki genel selameti geliştirmek içindir.²⁹

Din bir olup, Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın ve Hz. Muhammed (as.) şartlarını, yöntemlerini içine alacak şekilde kullanılmaktadır. Aralarında içlem kaplam münasebeti vardır. Din, daha genel, kişinin Allah'a teslimiyetini, Şeriat ise bunun pratiğe yansımalarıdır. Din, asıl; Şeriat ise ona götüren bir yoldur. Ve "Din" birdir, tebdil, tahvil ve tağyir edilmemiştir, bu anlamda akıl doğrusudur, yani çelişimini düşünmek mümkün değildir. Şeriat(lar) ise muhtelifdir, tebdil ve tağyir edilmiştir. Bu anlamda olgusal doğrudur, çelişimini düşünmek mümkündür. Nitekim Hz. İsa'nın mesajını birbirlerinden farklı yorumlayan mezhepler (Ortodoks, Katolik, Protestan) yorumlar neredeyse din gibi algılanmaktadır. Avrupa tarihinde din savaşları denilince bu bakış açılarının çatışması akla gelmektedir. Aslında bunlarda iktidar savaşları olup, dini tasavvurların araç olarak kullanılması da denilebilir.³⁰

Kısacası şeriatın amacı, aslında kökleri insanın fitrat ve tabiatına kadar uzanan dini, yani Hak/Tevhid dinini daha açık hale getirerek pratize edilmesine vasıta olmaktır. Bu bağlamda bütün peygamberlerin yöntemleri (şeriat/minhaç) aslında aynı dinin tezahürleridir. Bu nedenle olsa gerek, Ebu Hanife'nin de dediği gibi,³¹ peygamberlerin hiç biri kendi kavmine, kendisinden önce gelmiş olan Rasulün *dinini* terk etmeyi emretmemiştir. Buna mukabil, her Resul kendi şeriatına davet ediyor, kendinden önceki Rasulün şeriatına uymayı yasaklıyordu. Bu da doğal, zira peygamberlerin *şeriatleri çok ve muhtelifdir. Bundan dolayı Allah, Kuran-ı Kerim'de "Sizin her biriniz için bir şeriat, bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı"* buyurmuştur.³²

O halde Bir Akıl Dini vardır; bir de *Olgusal/pozitif Din* vardır. Akıl dininde Tanrı'nın varlığı bir akıl doğrusudur, dolayısıyla çelişimini veya yokluğunu düşünmek imkansızdır. Burada Dinin akıl ile aydınlatılması vardır. Olgusal/pozitif Din ise realite de olan tarihsel dindir. Akıl ile temellendirilmez, dolayısıyla da çelişimini veya farklı din tasarımlarını düşünmek mümkündür. Nitekim Hıristiyanlık içindeki Ortodoksluk, Katoliklik veya Protestanlık bir realitedir, bunları yok saymanın bir anlamı yoktur, çünkü tarihe dayanırlar, olgu doğrusuna dayandığı için bir değeri de vardır. Akıl dinine sonradan eklenildiği için birbirleri ile çelişik doğruları savunmaları Akıl dinine

²⁸Mevlüt Uyanık, İslam İnanç İlkeleri, Esin yay. Ankara.1997, s.9-10, 22-24

²⁹ MuhammedHamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili, Çelik-şura yay. İstanbul.1994, c.6, s.30*

³⁰ Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nu oluşturan protestan ve katolik şehir devletleri arasındayken, zamanla Avrupa'nın büyük güçlerinin çoğunun dahil olduğu daha geniş bir çatışmaya dönüştü, din ile ilgili olmaktan ziyade Avrupa üstünlüğü için Fransa-Habsburg çatışmasının devamı niteliğinde oldu.

³¹ Ebu Hanife, "el-Alim ve'l-Müteallim", *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, İstanbul.1992, s.12

³² K.K., *Maide/48* ayrıca bkz. Şura/13; Enbiya/25;

bir zarar veremez.³³ Bu tür bir *din dili* geliştirmek dediğim nokta açısından bu husus oldukça önemlidir. Görüldüğü üzere din, el-mille(t) ve eş-şeria(t) terimlerini analitik incelemekle bu olabilir. İlahi vahye dayanaklar el-mille ve milel; ilahi vahye dayanmakla beraber asli şeklini koruyamamış olanlar “nihal” terimiyle açıklanır.³⁴

5.2. el-Mille(t) terimi

Günümüzde *nation* karşılığı olarak “bir sosyal topluluğun etrafında toplandığı ve üzerinde yürüdüğü sosyal ruhunun tabii olduğu ve sosyal bedenine bağlı bulunduğu hâkim ilkeler”³⁵ anlamında kullanılması son yüzyıla aittir. Lügatte “imlal masdarıyla yani imla anlamıyla ilgili bir isimdir. Asıl anlamı “girilen yoldur”.³⁶

İslam filozofu Farabi’nin ifadesiyle el-mille(t), bir toplumda, devlet başkanının (er-reisu’l-evvel) yine o toplumun belirli gayeleri gerçekleştirmek için belirli şartlar çerçevesinde tasarladığı görüşler ve yaptığı icraatları içerir. Millet terimi, bazen aşiret, bazen bir şehir, bazen bir bölgeye, bazen büyük bir ümmet ya da ümmetlere tekabül eder.³⁷ Bu bağlamda, Elmalılı’nın “*Ey bütün iman edenler! İcinizden kim dininden dönerse duysun: Allah, onun yerine öyle bir millet getirecek ki, Allah onları sever, onlar Allah’ı severler*” ayeti³⁸ çerçevesinde millet tarifini belirtelim:

Bu ayetteki “millet”in kimlerden oluştuğu hususunda, “Hz. Ebu Bekir ve arkadaşları, Ensar, Yemenliler” gibi alternatif tanımlar verilmiştir. Yazır’a göre, burada “millet” terimini anlamada önemli olan, belirli bir zamana sıkıştırıp, tek bir millettten ibaret anlamamaktır. Aksi takdirde, bunu cemaat ve grup bazından çıkarıp tarihe bakmazsak, bir çok ırkın (Arap-Türk-Farisi) dine hizmetlerini yeterince değerlendiremeyiz.³⁹ O halde mühim olan etrafında toplanılan ilkelerdir.

Bunun anlamı, sosyal topluluğa millet denilmediğidir. Sosyal topluluğa, cemaat, kavim, ümmet veya millet ehli denir. Mesela, Yahudi, Nasrani ve İslam milletlerinden bahsedilirken aslında Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm dininden söz edilmektedir.⁴⁰ Bu manada millet, aynı dine veya mezhebe inanan ve ona göre yaşamaya çalışanları ifade etmek için kullanılmıştır.⁴¹ Nitekim Peygamberimize hitaben “*ey Muhammed! Ne Yahudiler, ne de Hıristiyanlar, sen onların milletlerine yani dinlerine uymadığın sürece senden asla razı ve memnun olmazlar.*”(II/120) buyrulmasında görüldüğü üzere “millet” ve “din” aynı anlamda kullanılmıştır.⁴² Görüldüğü üzere, mille(t) şeriat ve din kavramlarıyla özdeşdir.⁴³ Bu özdeşliğin, Din, itikad; Şeriat, amel; Millet ise toplum boyutunu gösterir. Yani *ed-Din ve el-Mille(t)* Zati olarak birdirler ama itibar olarak farklıdır. Çünkü Şeriatın bazen din olarak bazen de mille olarak isimlendirildiği de vakidir. Bu ikinci durumda mezhep de denilir. Bu

³³ Mevlüt Uyanık, “Barışçıl Bir Dünya İçin İlahi Dinler ve Çoğulcu Evrensellik Tasarımları” 2. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu Bosna Hersek, Saraybosna. 19-21 Mayıs 2016; Leibniz merkezli akıl ve olgusal doğru için bkz. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi yay. İstanbul.1980, s.320

³⁴ Bkz. Günay Tümer, “Din” (Genel Olarak) maddesi, TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul.1994, c.9, s.312-314

³⁵ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.1, s.389. Türkiye’de millet fikrinin ortaya çıkması, Osmanlı’nın son zamanlarında üç tarz-ı siyaset çerçevesinde olmuştur. Bkz. Mümta’er Türköne “Tanzimatla Millet Fikrinin Doğuşu”, *Türkiye Günlüğü*, sy.8. Kasım.1989, s.36 vd, Mevlüt Uyanık, “Günümüz Türkiye’de Din-Devlet İlişkisi ve Üç Tarz-ı Siyaset, Türklük, Osmanlılık ve İslamcılığı Yeniden Okuma Denemesi”, *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, sayı.11, Yaz.1995. ss.56-64.

³⁶ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.1, s.389. Türkiye’de millet fikrinin ortaya çıkması, Osmanlı’nın son zamanlarında üç tarz-ı siyaset çerçevesinde olmuştur. Bkz. Mümta’er Türköne “Tanzimatla Millet Fikrinin Doğuşu”, *Türkiye Günlüğü*, sy.8. Kasım.1989, s.36 vd, Mevlüt Uyanık, “Günümüz Türkiye’de Din-Devlet İlişkisi ve Üç Tarz-ı Siyaset, Türklük, Osmanlılık ve İslamcılığı Yeniden Okuma Denemesi”, *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, sayı.11, Yaz.1995. s. 56-64.

³⁷ Ebu Nasr el-Farabi, *Kitabu’l-Mille ve nususun uhra*, tahkik..Muhsin Mehdi, Daru’l-Maşrık. Beyrut.1981, s. 44-45.

³⁸ 5/Maide/54. bkz M.H.Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.3, s.200

³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.3, s.208

⁴⁰ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.1, s.388-389 krş. İbn. Manzur. *Lisanu’l-Arab*,c.11, s.631

⁴¹ Ebu Mansur Abdulkadir b. Tahir.Muhammed el-Bağdadi, *El-Fark Beyne’l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar)* çev. E.R.Fığlalı, Kalem yay. İstanbul. 1979, s.15-18 krş. Günay Tümer, “Din” (Genel Olarak) maddesi, TDV, İslam Ansiklopedisi, s.313 vd

⁴² Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.1, s.389

⁴³ Ebu Nasr el-Farabi, *Kitabu’l-Mille*, s.46, krş. *Kitabu’l-Huruf, Hudusu’l-Elfazi ve’l-Felsefeti ve’l-Mille*, thk. Muhsin Mehdi, Daru’l-Maşrık. Beyrut.1990, s.131 vd

nedenle bu terimler arasında bir ayırma gitmek gerekir. Ed-Din, Allah'a aittir, el-mille (t) Rasulullah'a, mezhep ise müçtehide aittir.⁴⁴

Bu bağlamda ed-Din, akıl sahiplerine, dünyada refah/mutluluk, ahirette felah, yani En Yüce İyî'nin bilgisine, Rızayı Bari'ye ulaşmak anlamında saadetu'l-kusva'ya ulaştırarak ilkelerdir. Bu anlamda vahiy akıl doğrusudur, yani Müslümanlar çelişğini düşünmenin imkânsız olduğunu düşünürler. Bunun için Meşşai gelenek Tanrı'ya vacibu'l-vucud der. Diğer bir ifadeyle, zorunlu varlık; yani varolanın varolması için bir nedene ihtiyaç duymaması halidir. Bir de mümkünü'l-vucud vardır, yani varolanın varolması için bir nedeni vardır. Bu neden/illet kalkarsa o da olmayabilir.

Vahiy ile gönderilen temel ilkeleri zorunlu ve akıl doğrusu (aksiyom/müsellemat) olarak kabul ederiz. Peygamberler farklı zaman ve mekânlarda farklı dillerde bu ilkeleri hayata geçirirler. Bundan olsa gerek Farabi, özellikle de İbn Sina nübüvveti bir siyaset felsefesi olarak inceler. Peygamberler liderlik özelliğine sahip, seçkin ve 1. Sınıf insanlar olarak teorik ve pratik güçleri olan, tahayyül etme yetileri olan insanlardır. Tanrı'dan vahiy alır ve onu uygulamaya koyar, bu anlamda teknik terimle hem Şari/hüküm koyucu; hem de fakih, hüküm çıkaran ve uygulayandır. Meşşai filozofların peygamberin hem din hükümleri vazedici hem de bunları uygulayan Reisü'l-evvel olarak görmesi ve buradan bir siyaset felsefesi geliştirmeleri işte bu açıdan önemlidir. Zira Peygamberlerin yönetimi erdemlidir (medinetü'l-fazıla). Bu yönetimin zıtları ise cahili, fasık ve bozulmuş diye nitelendirilir. İşte bu aşamalarda yeni bir peygamber (nebi/rasül) gönderilir ve ed-Din'i yeni bir form, yeni bir yöntemle ortaya koyar.⁴⁵ Bu anlamda şeraitler olgusal doğrudur ve birbirleriyle çelişkilikler arz eder. Nihai yol ve yöntem Hz. Muhammed (sav) ait olup, işlem kapsam münasebetiyle değerlendirilir. Bir daha yeni form gönderilmeyeceği için âlimler (fakih, kelmacı ve felsefeciler) kendi yol ve yöntemlerini (mezhep, meşrep, tarikat) ortaya koymaya çalışırlar. Aslında bütün insanlar aynı fitrat (İslam) üzerine doğar ama çevresi sosyo-politik konumu onu farklı yol ve yöntemlere yönlendirebilir.⁴⁶

6. Millî Birliklilik ve Asabiyet Kavramı

İbn Haldun merkezli söyleyecek olursak, asabiyet kavramıyla millî birliği karşılamak mümkündür. Ülkesinde birliklilik, kominal bir ruh, aidiyet sağlamak isteyen siyasi yapı, asabiyet kavramı üzerinde ayrıntılı olarak durmak gerekir. İbn Haldun'a göre asabiyet; müdafaa, mukavemet, himaye ve hak arama hususundaki kararlılık olup, asabiyetini kaybedenler, var oluşlarını anlamlandıran temel unsurlarda zafiyete düşerler. Dolayısıyla toplumların devamlılığı ve yücelebilmesinin temelinde asabiyet duygusu merkezi bir öneme sahiptir.⁴⁷

İşte bu nedenle asabiyeti, **dayanışma ruhu, sosyal bağlılık ve sosyo-politik kimlik olarak da tanımlıyoruz**. Bunun için yerleşik/hadari ve geçerlik/bedevi ilişkisi, insanın bireysel, aile ve çevre etkileri, iklim vb. hususlar, din gibi arizi hususlar hep birlikte değerlendirilmektedir. Çünkü Tarih (ahbari hükümler) ile Tarih felsefesi (inşai hükümler) ile anlam kazanır. İlki, *tarihin zahiri manasına* tekabül eder; olayları, kavimlerin durumlarını kronolojik olarak inceler. İkincisi ise *tarihin batını* anlamını keşfetmektir. Burada kavimlerin durumlarının ve gerçekleşen olayların geliş düzenini, nedenlerini düşünmek, incelemek ve araştırmak hedef olarak alınır. Evreni anlamaya yönelik bir çaba olması nedeniyle, bu anlamıyla, tarih şerefli bir ilim olup hikmete (yani felsefeye) dahildir.⁴⁸

⁴⁴ bkz eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Curcani, *Kitabu't-Tarifât*, Beyrut.1988, s.106

⁴⁵ Farabi, İlimlerin Sayımı, metin, s.160-168; telif ve Tercüme, M.Uyanık, A.Akyol, Elis yay. Ankara.2017, ss.58-67,

⁴⁶ Mevlüt Uyanık, Bir Türk Felsefesinin İmkânı, http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/soylesiler/item/332-bir-turk-felsefesinin-imbani-prof-dr-mevlut-uyanik-ile-soylesi_18/12/2016; <http://turkocaklari.org.tr/sayfa/7237/cankaya-subesinden-39-turk-felsefesinin-imb-ni-39-konferansi.html> 15 Ocak 2017

⁴⁷ İbn Haldun, *Mukaddime, Mukaddime*, c. I, çev.: Zakir Kadiri Ugan, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1990 c. I, s. 358, 363; Mevlüt Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Elis yay. Ankara.2012, ss.148-149

Aygün Akyol, "İbn Haldun'un İlim Anlayışında Felsefe ve Tarih Tasavvuru", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/2, c. 10, sayı: 20, s. 30, 31; Aygün Akyol, Mevlüt Uyanık, "İbn Haldun'un Felsefe ve Tasavvuf Eleştirisi", *İslam Felsefesi Tarihi* içinde, ed.: Bayram Ali Çetinkaya, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 135.

⁴⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Z.Kadiri Ugan, MEB, İstanbul. 1990, c.1, s.5, krş. M.Abid el-Cabiri, *Nahnu ve't-Turas, (Kıraatun Muasiratun fi Turasina el-Felsefi*, Mağrib.1986, 5.baskı, s.264-265, Salah Arslan, en-Nazariyetu's-Siyasiyyetu inde İbn Haldun," *el-Fikru'l-Arabi*, sene.14, sayı.71, 1993, s.150 vd.

Bu bağlamda Doğu'da İbn Haldun (1332-1406) ile başlayan tarih eleştirisi ve felsefesi⁴⁹ verileriyle Türk Tarihinin siyasal akışını incelediğimiz zaman, niçin Arap-Fars iktidar egemenliklerini dışında kalmaya dikkat ettiğini, en uzun hanedanlık olan Osmanlı devletiyle 624 yıllık kadim dünyada hüküm sürdüğünü anlayabiliriz. Monarşik bir devlet olarak dini değerlere önem verirdi ama teokratik yapı değildi. Nasıl seçildiği hakkında farklı teoriler bulunsada Cumhurbaşkanlığı forsunada simgeleri bulunan devletler incelediğimiz zaman Türklerin milli kimliklerini ve ruhlarını devletleriyle özdeş olarak devam ettirdiklerini gözlemlemek mümkündür. İlahi risaletlerin ed-Din anlamında aynı mesajı taşıdığını, hiçbir kavme uyarıcı gönderilmeden sorumlu tutulmayacağı⁵⁰ önermelerinden hareketle, Türk geleneğinin Arap Hâkimiyeti altına girmek istememesi kadar doğal bir husus da olamaz.⁵¹ Nitekim 1055 yılında Tuğrul Bey halifeyi Şîf Buveyhilerin elinden ve Rafızilerin şerrinden korumak için Bağdat seferine çıktı ve bu tarihten itibaren siyasal yönetici ile dini otorite arasında bir ayırım oldu. Halife kendisine taç giydirdi ve ona "Dünya Sultanı", kendine de Ruknüddin yani "Dinin Temeli" dedi. Böylece Türkler, İslam halifeliğini Abbasiler birlikte kendi himayelerine almış, 9 asırlık Türk İslam Saltanatı başlamıştır.⁵²

Türklerin tarih boyunca kurduğu devletler de bunun göstergesidir. Günümüz Arap Dünyasında cahili yönetimi yeniden hortlatan ve her biri bir aşiret tarafından yöneltilen Körfez ülkelerinin Şîf-Selefi savaşı adıyla küresel güçler adına vekalet çatışmalarını desteklemekte, böylece kendi siyasal hükümlerlerini devam ettirmek istemektedir. El-Kaida, Taliban, Deaş, Boko-Haram gibi siyasal birimlerin ortaya koyduğu eylemler, bölgede hükümlerliğini sürdürmek isteyen küresel güçlerin menfaatleri dışında herhangi bir Müslüman halka fayda getirmediği de açıktır. Bölge dışın da da İslamfobia'yı beslediği de ortadadır.⁵³

6.2. Milli Birliktelik için Dilde Birlik

Milli birlik ve beraberliğimizi Türk dünyasının yenilikçi/cedidci aydınlarından İsmail Gaspıralı'nın (d.1851) "dilde, işte ve fikirde birlik" tespitini hayata geçirmekle olacağını düşünüyoruz.⁵⁴ İlk öncülümüz, Türk teriminin aynı soydan gelen kavimlerin konuştukları dilden hareketle milli bir isim olarak sunulmasıdır. Nitekim Araplar VII-VIII asırlarda savaştıkları birçok kavimin aynı dili konuştuğunu görüp, hepsine Türk demişlerdir. Daha sonra İslamiyeti kabul eden bütün boylara Türkmen denilmesinin nedeni budur. Önce dil birliği, ardından din birliği Türk kimliğinin oluşmasında ve sürdürülmesinde temel unsur olmuştur. Aksi takdirde Tabgaçların Budizme geçerek Çinleşmesi, Tuna Bulgarlarının Hıristiyanlaşarak Slavlaşması gibi durumlar ortaya çıkabilir.

Bedensel/ontolojik olarak Türkiye-Türkistan hattını kurmak yetmiyor, epistemolojik olarak aynı atanın çocuklarının şive ve lehçe farklılıklarının bir farklı dil gibi algılanmasının geri planında yatan nedenleri de araştırmak gerekir. Orhun Anıtlarında yazıldığı gibi, kadim zamanlardan bu yana,

⁴⁹ İsmail Hakkı İzmirli, *İslam'da Felsefe Akımları*, haz. Ahmet Özalp, Kitabevi, İstanbul..1995, s.363, Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev.Kasım Turhan, İklim yay. İstanbul.1987, s.257; Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Ara yay. İstanbul.1992, s.28

⁵⁰ Bkz. K.K, İsrâ suresi 15. ayet

⁵¹ Nitekim Osmanlı âlimlerinin (Cevdet Paşa'nın İbn Haldun'un fikirlerinden hareketle) Halife ve hilafet konularını İmam Maturidi, Neseî ve Sadru's-Şeria'nın fikirlerinden hareketle müzakere eder. bkz. Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri, Dergah yay. İstanbul.2016, s.142-147

⁵² Mevlüt Uyanık, Yusuf Has Hacib'e göre Mutluluk Bilgisi -Fârâbî'nin Tahsilu's-Saade Tasavvuru Bağlamında Bir İnceleme- Türk Ocakları İstanbul Şubesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türksoy Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (Türksoy) Türkiye Kırgızistan Manas Üniversitesi işbirliğiyle 18-20 Kasım 2016 İstanbul'da düzenlenen Yusuf Hashacip'in Doğumunun 1000.yılında Kutadgu Bilig-Türk Dünya Görüşünün Şaheseri uluslararası sempozyum İstanbul.2016, s.93-94

⁵³ Mevlüt Uyanık, Arap Baharının Mezhepçilik ve Kabilecilik Bağlamında Analizi, Eski ve Yeni Dergisi, sayı:25, 2012, ss. 84-93; Arap Dünyasında Dönüşümler: Yemen, Kamu'da Sosyal Politika Dergisi, yıl 5, sayı.18, 2011/3, Ankara. Memur Sen, ss. 28-42; a.mlf, Selefi Zihniyet ve arap Baharı, s. 137-208; Fikirlerle Hadiselerin İrtibatı <http://www.haberlotus.com/islam-dunyasindaki-surekli-istikrarsizlik-durumu-ve-neo-selefi-soylem/#.WH9pRtKLOdU> Haz 22, 2014

⁵⁴ Fikirleri için bkz. İsmail Gaspıralı İçin, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği yayını, Ankara. 2004. Murat Duran, Dilde Fikirde İşte Birlik: İsmail Gaspıralı, <http://docplayer.biz.tr/4610900-Dilde-fikirde-iste-birlik-ismail-gaspıralı.html>, Mustafa Tokar, : İsmail Gaspıralı: Dilde Birlik Üzerine <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/258101>

Türk boylarını, çeşitli hilelerle, tatlı sözler, güzel yüzlerle kandırmışlar, kardeşi, kardeşe, oğlu babaya düşman etmeye çalışmışlardır. Böylece ulusları bölüp parçalayıp, tutsak etmeyi başarmışlardır. Atayurttaki kardeşlerimiz Ruslara 80 yıl süren özgürlük ve egemenlikten yoksun olarak yaşadı. Doğu Türkistan yani Uygur bölgesi fiili ve fikri bağımsızlığını hala sağlayamadı. Kültigin'in belirttiği üzere, bu kendi öz benliğimizden uzaklaşıp, düşmanla dönük yaşadığımız için oldu. Bize göre kadim dünyanın medeniyet projesi olan İpek yolunu yeniden canlandırmakla ontolojik ve epistemolojik irtibat kurulabilir. Eğer Bilge Kaan anıtında denildiği gibi, (dil, fikir ve iş) birliğini sağlayabilirsek, özgür ve zengin olabiliriz.

Türk topluluklarındaki gençler, birbirlerini daha yakından tanıdıkça, birbirlerini lehçelerini öğrendikçe, ortak paydalar yeniden keşfedilecek ve bu da tekrar yeniden bir bilinçlenmeye götürecektir. Bu amaçla kurulan Kazakistan'daki Ahmet Yesevî Kırgızistan'nın Başkenti Bişkek'de Manas Üniversiteleri, Celal-Abad şehrinde Kommersiyalik Enstitüsü'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Celalabad Türk Dünyası İşletme Fakültesi, bütün Türk topluluklarından gençlerin bir araya gelerek eğitim aldığı örnek kuruluşlardır. Buralardaki eğitimlerle, lehçe farklılıkları en aza indirilirse, Türkçe, İngilizce ve Çince'den sonra en çok konuşulan dil olacaktır. Özellikle Çincenin gerek alfabe; gerekse coğrafi alanla sınırlı olması aslında etkisini azaltıyor, İngilizce ise gücünü emperyalizmden aldığı düşünürsek, Oğuz Kaan'ın çocuklarının dünyanın üçüncü büyük diline sahip olmamaları için hiçbir engel kalmamaktadır.⁵⁵

6.3. Milli Birliktelik için Fikirde Birlik

Selçuklu ve Osmanlı devletleriyle birlikte hem Asya'nın; hem de İslam dünyasının hâkimi olan Oğuzlar ile birlikte Müslüman ile Türk kavramının özdeş hale gelmesinin temelinde, Nizam-ı alem davası, din, devlet, mülk (vatan) ve millet gibi dört mukaddes unsur yatmaktadır. Medeniyetin ilhamını vahiyden aldığı için milli, dini duyguların ahenkli bir terkiibini kuran Türkler, bir dünya nizamı davasına bağlanırken, bu ilkeler çerçevesinde Allah'ın cihan hakimiyetini kendilerine emanet ettiklerini inanıyorlardı. Bu bağlamda, emanete saygı göstermek, bir hanedan, bir sınıf veya bir milletin değil, hüküm sürdükleri bütün kavim ve dinlerin hamisi olduklarını düşünüyorlardı. Bu nedenle Türk imparatorluklarında milliyet, din, sınıf tezat ve mücadelelerine rastlanmamış; adalet ve ahenk hüküm sürmüştür.

Türk Cihan hâkimiyeti ve nizamının milletler arası bir mahiyet alması, İslami ve insanı esaslar dâhilinde tekâmülüyle mümkün olmuştur. Türkleri diğer milletlerden farklı kılan, göç ettikleri mekânları yurtlaştıran zihniyetin temel unsuru budur. Orta Asya'dan getirdiği **nesep/Türk özelliklerine**, insanı Tanrı'nın bir emaneti olarak görüp, bir kişiye yapılan haksızlığın bütün insanlığa yapılmış olacağına idrakinde olan **sebep/Din** asabiyeti ile birleşince ortaya bu ruh/zihniyet çıkmıştır. Artık insan korunması gereken en değerli varlık, toplumlar ise Allah'ın iyilik ve güzellikte yarışması için farklı dillerde yarattığı "İbrahimi Milletler" olarak görülmektedir. Bu bakış açısıyla; Türkler; Hz. Adem'den Peygamberimize kadar her kavme aynı temel inançlar (Tevhid, Nübüvvet ve Mead) gönderildiğini, uygulamalarındaki farklılıkları farkına varıp, aykırılığa dönüştürmeden farklı, dil, din ve ırkları bir arada yıllarca barış ve huzur içinde tutmuştur. *Kanaatimce, uzun yıllar Türk ve Müslüman özleştirilmesinin nedeni de budur.*⁵⁶ İnsanın var oluş amaçlarına ters faaliyetlerde bulunulması durumunda zulüm ortaya çıkar ilkesini şiar edinmenin doğal sonucudur budur.

6.4. Milli Birliktelik için Dilde Birlik İşte Birlik: Eko-Politik Bir Proje Olarak İpek Yolu'nun Yeniden Canlandırılması

17 Kasım 2006 tarihinde Antalya 'da toplanan Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları 8. Doruk Toplantısında bu hususu Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev somut bir öneri olarak İpek yolunun yeniden canlandırılmasına hız kazandırılmasını istemişti. (18.11.200. Zaman) Bu talep,

⁵⁵ Bu bölümün kaynakçası için bkz. *Mevlüt Uyanık* "Küreselleşme olgusu ve İpek Yolunun Yeniden Diriliş Projesi, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 18-19 sayı (2013), ss.104-131

⁵⁶ Mevlüt Uyanık, İnanç, Ruh ve Aidiyet Eksenine Göç: Diyanet Aylık dergi. Sayı.186. Ankara. 2006, ss. 36-38

Bumin Kaan'ın küçük kardeşi İstemi Kağan (552-576) itibaren Türklerin genişleme ve yayılmasını ipek yolunu merkeze alarak doğudan batıya çevirmesinin güncellenmesidir.

Türkleri ana yurtlarından koparıp ülkelerini batısına yönelten husus, salt siyasi kargaşalar olmayıp, iktisadi kaygılar; yani İpek Yolundan pay kapma mücadelesidir. Asya'nın kuzeydoğundan ortaları ile batısına intikal eden Türklerin gerek hedef gerekse etkilendikleri medeniyet ise Çin'den İran'a kaymıştır. Türkler, İran'ı devre dışı bırakarak Çin ile önce Doğu Roma, ardından Bizans arasındaki ticaretin aracı olmayı hedeflemişlerdir. Bu ticaret, Avrasya medeniyet ekseninin iki ucu arasındaki mal, tavır, hüner, zanaat, fikir ile zihniyet değiş tokuşudur. Bu çerçevede Türkler, İran medeniyetinin Seyhun ile Ceyhun (Maveraünnehir) ötelere merkezi ülkesi Soğdiana'yı fethederek, burayı yurt edinip, Türkistan demişlerdir.⁵⁷

SONUÇ:

Bu tespitlere dikkat ettiğimiz zaman ekonomi politik açıdan tarihsel olarak ve güncellenen politika arasında fazla değişiklik yoktur, hala aynı güçler, ipek yolunda yeniden etkin olmaya çalışmaktadır. Çünkü tarihi ipek yolu, bugün enerji hattına dönüşmüş durumdadır. Türkiye, Türkistan hattının denize ve dünyaya açılan tek kapısı olarak bu hattın uç noktasında yeniden ve ayrıca önem kazanmıştır. Nitekim Bakü-Ceyhan hattını uluslar arası bir şirketler birliği (konsorsiyum) ile açarak, bölgede her zaman var olduğunu gösterdi. Ceyhan ve Samsun bu anlamda stratejik yerler haline geldi.

Türkiye'nin milli birliğine yönelik saldırıların uluslararası boyutları bu bağlamda düşünüldüğü zaman kadim bir Türk eli olan Kerkük'ün gaz ve petrol zenginliğiyle Irak ve Türkiye'nin hâkimiyetinden kurtarılıp bağımsız bir Kürdistan projesinin işlevsel kılınması olduğu açıktır. Ayrıca Pakistan-Hindistan bölgesinde kurulacak bir Belucistan ile hem Ortadoğu, hem de Güney Asya'da alternatif enerji kontrol birimleri kurulmak istendiği de ortadadır. Velhasıl dünyadaki hammadde kaynaklarının %40; enerji kaynaklarının %65'in Müslümanların yaşadıkları bölgelerde olduğunu düşündüğümüz zaman yaşanan çatışmaların üstesinden gelebilmek için asabiyet yani toplumsal birliğimizin nesep ve sebep bağlarını iyice kuvvetlendirmemiz gerektiği ortaya çıkar.

Bunun yolu da kanaatimizce felsefe, kelam ve tasavvuf disiplinlerinin verilerinin birbirini ötekileştirmeden eşgüdümlü bir şekilde yorumlanmasıyla mümkün olacaktır. Yeni Din dilinde kasıt da budur; böylece felsefe dilinin kelam ve tasavvuf disiplinlerine taşındığı ve bir Tanrı-evren-insan ilişkilerini kavrama ve yeni sorunlar için ortaya atılan mevcut çözüm önerilerinin tutarlılığını test edecek veya yeni çözüm üretmek için seçeneklerimizi artıracaktır.

⁵⁷ Bu bölümün kaynakçası için bkz. *Mevlüt UYANIK*, "Küreselleşme olgusu ve İpek Yolunun Yeniden Diriliş Projesi, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 18-19 sayı (2013), ss.104-131